

ВІКТОР ПЕТРОВ – ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНОЗНАВЕЦЬ

Володимир БАРАН

*доктор історичних наук,
професор, член-кореспондент НАН України,
провідний науковий співробітник відділу української етнології НДІУ*

Письменник, вчений, розвідник, Віктор Петров, на нашу думку, був у першу чергу письменником і вченим, і лише з примусу – розвідником.

Цей виступ на Міжнародній науковій конференції «Актуальне українознавство: зміст, ідеологічні засади, практичне втілення» (Київ, 11 червня 2015 р.) я вирішив опублікувати у журналі «Українознавство», коли у товстій книзі Я. Дашкевича «Постаті» (Львів, 2007) прочитав необ'єктивні судження про «третьорядного літератора і вченого Віктора Петрова», і в цьому погодитися з Я. Дашкевичем не можу. Ця образлива оцінка є неправдивою і упередженою. Віктор Петров – яскрава постать серед тих, хто вивчав історію України, мову та археологію давніх слов'ян.

Мета мого виступу – показати Віктора Петрова як визначного українознавця та непересічну особистість. Він народився на теренах Наддніпрянщини в імперські часи, а помер у Києві в радянську добу. Для переважної більшості інтелектуалів – це зразок вченого-енциклопедиста. Для сучасної української молоді він – цікавий і контroversійний письменник, для вітчизняних вчених – особистість, що заслуговує окремого вивчення, а його спадщина – концептуальних роздумів. Віктор Петров, також відомий під псевдо Домонтович, Берг, – видатний український письменник, літературознавець, мовознавець, історик, етнолог, етнограф, археолог,

фольклорист та українознавець. Багато уваги і часу він присвятив дослідженню важливих українознавчих проблем, а саме проблемам етногенезу та української етнічної історії.

Спогади про різнопланову особистість Віктора Петрова і дослідження його творчої спадщини є доволі широкими [1–20].

Народився В. Петров 22 жовтня (10.10 за ст. ст.) 1894 року у місті Катеринославі (сучасний Дніпропетровськ) у родині священиків. Середню освіту здобував у Одесі та Холмі (сучасний Хелм, Польща). У 1913–1918 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету святого Володимира. Під час навчання виявив схильність до наукової роботи, тому після завершення університетського навчання у 1918 році був залишений для підготовки до професорської діяльності. В.Петров був учнем професора В. Перетца, відомого вченого-літературознавця. У 1918–1920 рр. він секретар Комісії ВУАН із створення історичного словника української мови, завідувач Етнографічної комісії при ВУАН. Редагував різні наукові видання. Дружив з Максимом Тадейовичем Рильським. Із 1920 р. працював науковим співробітником, згодом – вченим секретарем Комісії для складання словника української мови при Академії наук. У 1930 р. захистив дисертацію на ступінь доктора філологічних наук на тему «Пантелеймон Куліш у п'ятдесяті

роки: Життя. Ідеологія. Творчість». У 1939–41 рр. В. Петров працював в Інституті матеріальної культури завідувачем відділу археології дофеодального і феодального періодів. У 1941 році його призначено директором Інституту українського фольклору Академії наук УРСР.

Окрім наукової діяльності, В. Петров займався і літературною творчістю. Зокрема, у 20-ті роки минулого століття він належав до кола неокласиків і підтримував добрі стосунки з М. Драй-Хмарою, М. Зеровим, М. Рильським та іншими творчими особистостями. Так, у 1928 р. вийшов його перший роман «Дівчинка з ведмедиком». Згодом побачили світ й інші прозові твори: «Доктор Серафікус» (написаний у 1928–1929 рр., виданий у 1947 р.); «Аліна і Костомаров» (1929); «Романи Куліша» (1930); «Без ґрунту» (1942–1943, виданий в 1948 р.); «Мовчуще божество» (незавершений).

Друга світова війна стала великим випробуванням для В. Петрова. Він змушений був змінити затишний кабінет вченого на чорний плащ радянського розвідника. Під час Другої світової війни, а саме після захоплення нацистами Києва, Віктора Петрова бачила співробітниця Інституту археології Є. Махно у німецькому мундирі. Виявляється, він у той час виконував завдання радянського уряду – був розвідником. Згодом В. Петров, виконуючи таємні завдання розвідки, переїздить до Німеччини. Передусім він залишається вченим і продовжує активно розробляти проблеми, пов'язані з українським етногенезом. Його праця «Походження українського народу» є однією з помітних книг, у якій досліджуються проблеми етногенезу українців. Вона видана у 1947 році на землях Німеччини, окупованої союзниками

(США, Великобританія, Франція). Ця праця могла бути видана і могла бути надрукована тоді лише за межами СРСР і була позитивно сприйнята українською діаспорою. Будучи у 40-х роках 5 років у Німеччині (Мюнхен), викладав у Вільному українському університеті та Богословській академії. Виїхав з Мюнхена у 1949 році.

На нашу думку, Віктор Платонович завжди ставив на перше місце українську науку та власну літературну творчість і лише на останньому місці у ньому були нав'язані тоталітарною системою примусові обов'язки, а саме ремесло розвідника. У зв'язку з цим варто процитувати думку ученого-гуманітарія широкого профілю Ю. Шевельова, до того ж сучасника Віктора Платоновича і особисто з ним знайомого: «До його вивезення у квітні 1949 року Петров був близько знаний авторові цих уваг, він був активний у літературному й науковому житті еміграції і він всіляко уникав репатріації. Його праця «во внешторге» абсолютно виключена, а якщо це просто псевдонім до шпигунської діяльності, то доведеться сказати, що виконував він її дуже погано, бо тоді радянська розвідка не знала багатьох справжніх прізвищ емігрантів».

Дещо згодом, у 1972 р., монографія «Походження українського народу» була перевидана у доповненому і розширеному обсязі, але вже після смерті В. Петрова і під іншою назвою – «Етногенез слов'ян». Якщо перше видання писалось у вільній демократичній країні, то перевидання відчуло на собі увесь тягар марксистсько-ленінських ідеологічних догм, відбулася зміна акцентів з українського етногенезу на походження слов'янських народів. Попри все, автор

намагався застосувати комплексний підхід у дослідженні цього питання, використовуючи найдавніші свідчення історико-писемних джерел, лінгвістичні та археологічні матеріали, що дало йому змогу фахово дослідити слов'янський етногенез. Маючи глибокі різносторонні знання, В. Петров вважав, що використання різних джерел дає найповнішу картину для дослідження походження етнічних спільнот: «Кожен вид джерел має свою специфіку, свій обсяг, свої часові межі».

Значну частину свого свідомого життя В. Петров змушений був співіснувати з тоталітарною радянською системою. На превеликий жаль, система завжди безжально використовувала величезний творчий і науковий потенціал В. Петрова заради своїх цілей. За цю співпрацю В. Петров отримав право на життя (чи на існування!). Ю. Шевельов з цього приводу наголошував: «На підставі того, що говорять наші радянські джерела, про що вони мовчать і в чому вони плутаються, можна спробувати реконструювати іншу версію життя Петрова від 1949 року, а саме, – після вивезення в квітні 1949 р. перебування в найменше протягом року взаперті, на допитах. Протягом 1950–1956 року – перебування поза Україною. Чи він був усі ці роки на волі чи ні, неясно, так само не ясно, чи він був тоді в Москві чи деінде. Що частину цих років, власне другу частину, він міг виконувати археологічну працю, в Москві не виключене, але не певне. 1953 року помер Сталін, і 1954–1956 р. відбувалася серія різного роду реабілітацій. Дуже ймовірно, що саме в процесі цих реабілітацій Петрову відкрилася можливість повернутися до Києва, де він одначе був під підозрою і на другорядних ролях.

Тільки в роки режиму Шелеста йому відкрився шлях вгору. 1966 року він оборонив у Києві ж таки докторську дисертацію. Було йому тоді 74 роки! Дещо пізній початок наукової кар'єри! Рік перед тим, у травні 1965 року, з нагоди двадцятиріччя перемоги над Німеччиною Петрову надано ордена «Вітчизняної війни першого ступеня». Причини цього акту поданій тут як можливість інтерпретації воєнної й повоєнної біографії Петрова могли бути різні. Було це на подання з України, на чолі якої тоді стояв Шелест, що хотів мати героїв советського штибу з-поміж українських інтелектуалів? Було це маневром, щоб остаточно протиставити Петрова українській еміграції і остаточно знеславити його в українських патріотичних колах? Ніякі гіпотези й припущення не розв'яжуть всіх загадок у біографії В. Петрова. Можна цілком погодитися з Симоновичем, коли той на початку некрологу Петрова пише, що він був «людина складної долі». Остаточний варіант розділу про біографію Петрова-Домонтовича сьогодні не може бути написаний. Можливо, він не буде написаний ніколи, – КГБ вміє тримати свої таємниці.

Отже, після повернення до СРСР В. Петров якийсь час (6 років) мешкав у Москві, де його тримали. У Києві він з'явився 1956 року і став працювати в Інституті археології АН України, де згодом ми з ним і познайомилися. Любив археологію, проводив розкопки. Вперше я особисто побачив Віктора Платоновича у свій приїзд зі Львова до Києва у кінці 60-х років. Потім ми один рік працювали з ним разом у слов'яно-руському відділі Інституту археології. Він був людиною дуже спокійною, вираженою і весь час у роботі. Його студії і праці – це вагомий

вклад у розвиток українознавчої науки та історії України.

Серед його численних творів відзначимо найвідоміші книги: «Походження українського народу» (1947), «Підсічне землеробство» (1968), «Скіфи: мова і етнос» (1968), «Етногенез слов'ян: Джерела, етапи розвитку і проблематика» (1972), «Діячі української культури (1920–1940 рр.) – жертви більшовицького терору» (1992), «Історіософські етюди» (2008).

У 1988 р. у Нью-Йорку стараннями його друга професора Юрія Шевельова видано три томи прози В. Петрова під псевдонімом В. Домонтович.

Його книги цікаві і глибоко повчальні, хоча, на жаль, у нас маловідомі. М. Браїчевський називає В. Петрова «універсальним вченим». У свою чергу дослідниця Віра Агеева вважає його «талановитим, різнобічним ученим, незрівнянним ерудитом. А одночасно був розвідником, таємним агентом, змушеним жити на вістрі повсякчасної небезпеки».

В. Петров прожив складне життя. Помер 8 червня 1969 р. Похований у Києві на військовому кладовищі в районі Лук'янівки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абазіна Н.С. В.П. Петров про поняття «Археологічна культура» // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян: збірник наукових праць, присвячених 100-річчю з дня народження В.П. Петрова. – К. – Львів, 1997.
2. Агеева В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича / Віра Агеева. – К.: Факт, 2006. – 432 с.
3. Андреев В.М. Віктор Петров: «Скіфський сюжет» інтелектуальної біографії // УІЖ. – 2010. – № 2.

4. Андреев В.М. Український мета-наратив: Нелінійність та дискретність історії // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 3, ч. 1. – К., 2008.

5. Білокінь С. Довкола таємниці // Петров В. Діячі української культури (1920–1940 рр.): Жертви більшовицького терору. – К., 1992.

6. Браїчевський М. В.П. Петров – учений-універсал / Михайло Браїчевський // Слово і час. – 2002. – № 10. – С. 95–100.

7. Дашкевич Я.Р. Постаті. – Львів, 2007. – 530 с.

8. Загоруйко Ю. Письменник Віктор Петров. – К., 1993.

9. Корпусова В.М. В. Петров (Домонтович): Етногенетика як свобода самовиявлення // Слово і час. – 2002. – № 10.

10. Крупницький Б. Мої спогади про В. Петрова // Україна. – 1953. – № 9; Франко З.Т. Він не встиг написати мемуари: Слово про розвідника і вченого В.П. Петрова // Київ. – 1984. – № 12.

11. Ласкаревська Т. Своєрідність концепційного підходу Віктора Петрова до питання походження українського народу // Українознавство. – 2012. – № 1.

12. Лебедева О. В. Проблема етногенезу українців у монографії В. Петрова «Походження українського народу» // Збірник наукових праць НДІУ. – К., 2007. – Т. XIV.

13. Непокупний А. Віктор Платонович Петров та його псевдонім В. Домонтович // В. Домонтович. Без ґрунту. Повісті. – К., 2000.

14. Петраускас О.В. Балто-слов'янські відносини за роботами Віктора Платоновича Петрова // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян: збірник наукових праць, присвячених 100-річчю з дня народження В.П. Петрова. – К. – Львів, 1997.

15. Петров В. Етногенез слов'ян. – К., 1972. – 214 с.

16. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. – К., 2011.

17. Толочко П.П. Слово про В.П. Петрова – видатного українського археолога //

Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян: збірник наукових праць, присвячених 100-річчю з дня народження В.П. Петрова. – К. – Львів, 1997.

18. Ульяновський В. «В пустелі мені з'явився біс», або Про темну мантию Віктора Петрова // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2.

19. Шевельов Ю. Шостий у гроні.

В. Домонтович в історії української прози // Домонтович В. Проза: в 3-х т. – Т. 3: Розмови Екегартові з Карлом Гоці. – Б.м. – Сучасність. – 1988. – С. 505–556.

20. Ясь О. Історична доба у світлі наукової дискусії української еміграції другої половини 40-х рр. XX ст. (Б. Крупницький, В. Петров) // Молода нація: альманах. – 2002. – № 2 (23).

Значну частину свого свідомого життя В. Петров змушений був співіснувати з тоталітарною радянською системою. На превеликий жаль, система завжди безжально використовувала величезний творчий і науковий потенціал В. Петрова заради своїх цілей. За цю співпрацю В. Петров отримав право на життя (чи на існування!). Ю. Шевельов з цього приводу наголошував: «На підставі того, що говорять наші радянські джерела, про що вони мовчать і в чому вони плутаються, можна спробувати реконструювати іншу версію життя Петрова від 1949 року, а саме, – після вивезення в квітні 1949 р. перебування в найменше протягом року взаперті, на допитах. Протягом 1950-1956 року – перебування поза Україною. Чи він був усі ці роки на волі чи ні, неясно, так само не ясно, чи він був тоді в Москві чи деінде. Що частину цих років, власне другу частину, він міг виконувати археологічну працю, в Москві не виключене, але не певне. 1953 року помер Сталін, і 1954-1956 р. відбувалася серія різного роду реабілітацій. Дуже ймовірно, що саме в процесі цих реабілітацій Петрову відкрилася можливість повернутися до Києва, де він однаке був під підозрою і на другорядних ролях. Тільки в роки режиму Шелеста йому відкрився шлях вгору. 1966 року він оборонив у Києві ж таки докторську дисертацію. Було йому тоді 74 роки! Дещо пізній початок наукової кар'єри! Рік перед тим, у травні 1965 року, з нагоди двадцятиріччя перемоги над Німеччиною Петрову надано ордена «Вітчизняної війни першого ступеня».